

Петренко Т. В.

ЗВ'ЯЗОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ГНУЧКОСТІ З ПРОФЕСІЙНОЮ САМОСТІЙНІСТЮ В УКРАЇНІ (1996 р.)

У статті викладено результати аналізу зв'язку між професійною самостійністю людини та її інтелектуальною гнучкістю, здійсненого на даних дослідження Київського міжнародного інституту соціології 1996 року «Особистість та соціальні структури в умовах радикальних соціальних змін». Ця робота є другим дослідженням впливу соціальної структури на особистість в Україні, проведеним із застосуванням методологічного підходу, розробленого в 1960-х роках американським соціологом Мелвіном Коном та його колегами. Метою роботи є підтвердження або спростування результатів щодо зв'язку між професійною самостійністю та інтелектуальною гнучкістю, отриманих в Україні в 1993 році.

У рамках підходу Мелвіна Кона до дослідження впливу соціальної структури на особистість соціальна структура розглядається перш за все в її соціально-стратифікаційному розумінні, а умови праці людини, як найбільш пов'язані з основними вимірами соціальної стратифікації – освітою та професійним статусом, – досліджуються як такі, що пояснюють й опосередковують вплив структури на особистість. Ця робота обмежується аналізом зв'язку між професійною самостійністю як виміром умов праці людини та інтелектуальною гнучкістю як психологічною характеристикою особистості.

Основні гіпотези

Гіпотези, які перевірятимуться в роботі, ґрунтуються на широко доведеному твердженні про те, що умови праці, які визначаються положенням людини в соціальній структурі, впливають на її особистісні характеристики, а також зазнають зворотного впливу [1]. Доведеним є те, що досвід самостійності в роботі, складна, творча та не-підконтрольна праця сприяють розвитку психологічних якостей людини, у тому числі більшій інтелектуальній гнучкості. Також доведено, що вплив професійної самостійності на інтелектуальну гнучкість не зводиться і не пояснюється повністю фактором освіти людини. Між ними існує суттєвий прямий і незалежний зв'язок [2].

Таким чином, щодо українських даних 1996 року логічно припустити існування прямого позитивного зв'язку між професійною самостій-

ністю як виміром поточних умов праці людини та інтелектуальною гнучкістю як особистісною характеристикою.

Отже, робоча гіпотеза є такою:

Для українських чоловіків і жінок, що працюють за наймом або є самозайнятими та проживають у містах, справедливою є наявність значущого зв'язку між їхньою професійною самостійністю та інтелектуальною гнучкістю, незалежного від їх рівня освіти. Очікується отримати підтвердження однакового характеру зв'язку як для чоловіків, так і для жінок.

У ширшому розумінні зв'язку між соціальною структурою та особистістю не тільки умови та характер професійної діяльності, а й діяльність у будь-якій психологічно значущій сфері життя загалом впливає на особистість і зазнає впливу з її боку [2]. У роботі буде здійснена спроба перевірити це твердження шляхом аналізу зв'язку між характером діяльності безробітних у пошуках роботи та рівнем їх інтелектуальної гнучкості. Слід зазначити, що дані, які використовуються в роботі, дають змогу перевірити наявність зв'язку між складністю діяльності з пошуків роботи та інтелектуальною гнучкістю, але не дають підстав нічого сказати про характер впливів та причинність зв'язку.

Вимірювання концептів

Анкета дослідження 1996 року є певною модифікацією опитувальника, за яким проводились дослідження з участю Мелвіна Кона у США,

Польщі, Україні 1993 року та інших країнах. Тому доречним видається скористатись тими індикаторами професійної самостійності та інтелектуальної гнучкості, а також логікою їх аналізу, які були закладені в опитувальник при його розробленні. Вимірювання концептів ґрунтується на конферматорному факторному аналізі, який дозволяє не лише визначити міру зв'язку індикаторів з фактором, а й, що найголовніше, оцінити відповідність побудованих моделей даним, адже побудова таких моделей, що пояснюватимуть дані, є головним завданням цього дослідження.

Вимірювання інтелектуальної гнучкості

Інтелектуальна гнучкість - один із центральних психологічних вимірів особистості. У дослідженні про інтелектуальну гнучкість можна судити тією мірою, якою про неї свідчать інтелекту-

Крім того, в анкеті містився блок з десяти питань, які передбачали відповіді типу «згоден/не згоден». У попередніх дослідженнях кількість або частка відповідей «згоден» серед усієї кількості відповідей на запитання блоку також використовувалась як індикатор інтелектуальної гнучкості. Проте в даній роботі здається за краще відмовитись від використання цього показника і послуговуватись тільки трьома індикаторами інтелектуальної гнучкості - оцінкою інтелектуальних здібностей інтерв'юером та показником вдалості розв'язання респондентом двох розумових задач¹.

Слід зауважити, що жоден із цих індикаторів інтелектуальної гнучкості не може вважатися повністю валідним, проте всі підстави припускати, що всі вони суттєвою мірою відображають та оцінюють психологічну гнучкість людини в її відповідях на інтелектуальні вимоги складної ситуації [2].

Таблиця 1. Вимірювання інтелектуальної гнучкості

Концепти та Індикатор	Стандартизовані параметри зв'язку концептів та індикаторів ⁴	
	чоловіки	жінки
Питання про кіоск	0,44*	0,42*
Питання щодо реклами	0,54*	0,54*
Оцінка інтелектуальних здібностей респондента інтерв'юером	0,33*	0,31*
<i>Відношення хі-квадрат до ступенів свободи</i> ³	1,21	
Корінь із середнього квадрата похибки апроксимації	0,023	

* - коефіцієнт є значущим на рівні 0,05

альні дії респондентів під час інтерв'ю. Як спеціальні індикатори до анкети були включені дві розумові задачі. Також 1996 року інтерв'юери оцінювали інтелектуальні здібності респондентів.

Двогрупова вимірювана модель інтелектуальної гнучкості, побудована для жінок та чоловіків, добре відповідає даним. Усі індикатори є достатньо сильно і значущо пов'язаними з концептом.

Вимірювання професійної самостійності

Логіка вимірювання професійної самостійності в даній роботі виходить з логіки побудови вимірювальних моделей

професійної самостійності у більш ранніх дослідженнях Мелвіна Кона та його колег.

У рамках цього підходу професійна самостійність розуміється як міра, якою людина практикує самостійність у своїй роботі. Ця міра суттєвим чином визначається об'єктивними умовами

¹ При побудові вимірювальної моделі інтелектуальної гнучкості випробовувалось кілька варіантів, коли до моделей включались різним чином підраховані показники схильності людини погоджуватись при відповіді на запитання типу «згоден/не згоден» - абсолютна кількість згод, відносна частка відповідей «згоден» серед загальної кількості відповідей на запитання даного блоку. Кожного разу застосовувалось два варіанти підрахунку згод: 1) підрахунок лише повних згод; 2) підрахунок згод у перекодованому варіанті шкали, де були об'єднані градації «повністю згоден» та «скоріше згоден, ніж не згоден». Аналіз кореляційних матриць показав, що найкраще з іншими індикаторами інтелектуальної гнучкості корелює показник схильності погоджуватись при відповіді на запитання типу «згоден/не згоден», підрахований як абсолютна кількість згод у шкалі з об'єднаними градаціями відповідей «згоден». Проте зв'язок усіх показників з іншими індикаторами інтелектуальної гнучкості виявився позитивним, що суперечить логіці його використання в методиці Мелвіна Кона — чим більше згод дає людина, тим менше вона думає над логікою запитань, які в деяких випадках є протилежним чином сформульованими. Була здійснена спроба виокремити пари протилежно сформульованих запитань і оцінити кількість випадків, у яких людина дає суперечливі відповіді. Однак і така стратегія не дала задовільного результату.

² Нестандартизовані зв'язки концептів з показниками є обмеженими вимогою щодо їх рівності для чоловіків і для жінок.

³ Критерій відповідності моделей даним задаються граничними значеннями для відношення «х-квадрат до ступенів свободи» та для кореня із середньої похибки апроксимації: відношення л-квадрат до ступенів свободи не має перевищувати 5,0, а корінь із середньої похибки апроксимації не повинен перевищувати 0,05 або 0,08, тобто не бути статистично значущим.

праці людини. Виділяють три основні виміри цих умов: змістовну складність праці, щільність нагляду та рутинність праці.

Змістова складність праці операціоналізується через оцінки складності праці з даними, речами та людьми, оцінки кількості робочих годин, які людина в середньому витрачає на працю з даними, фізичну працю та працю з людьми, а також загальну оцінку складності праці людини. Спроби модифікувати підхід Кона в цій роботі з тим, щоб врахувати відносний вплив кожного з трьох видів діяльності шляхом зважування

на частки часу виявились невдалими - для подібних моделей Lisrel не знаходив розв'язку.

Щільність нагляду вимірюється за допомогою семи оцінок респондента нагляду за його працею з боку безпосереднього керівника.

Концепт рутинності праці ґрунтується на згоді чи незгоді респондентів із твердженнями, що характеризують роботу: «робота є одноманітною весь час», «на початку робочого дня зазвичай відомо, що треба робити протягом дня», «доводиться дотримуватись одних і тих самих способів дій та поведінки». Окремо для кожного з вимірів були побудовані двогрупові вимірювальні моделі для чоловіків та жінок. Усі моделі відповідають даним за встановленими критеріями.

Отримані концепти змістовної складності праці, щільності нагляду та рутинності праці були базою для побудови загальної вимірювальної моделі професійної самостійності. На даному етапі окремих аналіз для кожної зі статей не проводиться з огляду на подібність для них характеру усіх виявлених зв'язків, тому обмежимося побудовою спільного концепту.

Аналіз зв'язку між професійною самостійністю та інтелектуальною гнучкістю

Коефіцієнт кореляції Пірсона між побудованими концептами професійної самостійності та інтелектуальної гнучкості $r = 0,327$, що є значущим на рівні 0,01, говорить про наявність позитивного лінійного зв'язку між рівнем професійної самостійності людини в праці та рівнем її інтелектуальної гнучкості.

Аналіз показує, сила зв'язку для жінок $r = 0,353$ (значущий на рівні 0,01) проти $r = 0,290$ (значущий на рівні 0,01) для чоловіків.

Таблиця 2. Вимірювальні моделі професійної самостійності

Концепти та індикатор	Стандартизовані параметри зв'язку концептів та індикаторів ⁴	
	чоловіки	жінки
Змістова складність праці		
Складність праці з даними	0,88*	0,97*
Складність праці з речами	0,46*	0,40*
Складність праці з людьми	0,83*	0,75*
Час праці з даними	0,69*	0,57*
Час праці з речами	-0,42*	-0,45*
Час праці з людьми	0,32*	0,27*
Загальна складність праці	0,88*	0,81*
<i>Відношення χ^2-квадрат до ступенів свободи</i>	1,92	
<i>Корінь із середнього квадрата похибки апроксимації</i>	0,063	
Щільність нагляду		
Оцінка респондентом щільності нагляду за його роботою	0,48*	0,43*
Важливість дотримання вказівок безпосереднього керівника	0,68*	0,65*
Частка часу, коли керівник безпосередньо контролює респондента	0,39*	0,37*
Міра «наказовості» вказівок безпосереднього керівника	0,16*	0,16*
Можливість використовувати робочий час для особистих справ	0,37*	0,39*
Оцінка респондентом міри, якою самостійність у роботі залежить від безпосереднього керівника	-0,35*	-0,34*
Можливість не погоджуватися з безпосереднім керівником	-0,27*	-0,26*
<i>Відношення χ^2-квадрат до ступенів свободи</i>	1,67	
<i>Корінь із середнього квадрата похибки апроксимації</i>	0,048	

⁴ Нестандартизовані зв'язки концептів з показниками є обмеженими вимогою щодо їх рівності для чоловіків і жінок.

Закінчення таблиці 2

Концепти та індикатор	Стандартизовані параметри зв'язку концептів та індикаторів	
	чоловіки	жінки
Рутинність праці		
Постійна одноманітна праця	0,77*	0,77*
Точне знання того, що треба робити	0,56*	0,58*
Точне дотримання процедур	0,64*	0,70*
<i>Відношення χ^2-квадрат до ступенів свободи</i>	1,11	
<i>Корінь із середнього квадрата похибки апроксимації</i>	0,019	

* — коефіцієнт є значущим на рівні 0,05

Таблиця 3. Стандартизовані параметри зв'язку концептів та індикаторів

Індикатори	Стандартизовані параметри зв'язку індикаторів з концептом
Змістовна складність праці	0,50*
Щільність нагляду	-0,37*
Рутинність праці	-0,27*
<i>Відношення χ^2-квадрат до ступенів свободи</i>	
<i>Корінь із середнього квадрата похибки апроксимації</i>	

* - коефіцієнт є значущим на рівні 0,05

Аналіз регресійної моделі, побудованої за допомогою програмного пакета Lisrel 8 Windows, у якій залежною змінною виступає показник інтелектуальної гнучкості, а незалежними змінними є окремі концепти змістовної складності праці, щільності нагляду та рутинності праці, показує, що чим змістовно складнішою є праця, тим більшою є інтелектуальна гнучкість українських зайнятих та самозайнятих, і навпаки: чим вищим є рівень нагляду та рутинність праці, тим меншою інтелектуальною гнучкістю характеризується людина (див. табл. 4).

Таблиця 4. Регресійна модель інтелектуальної гнучкості

Індикатори	Стандартизовані коефіцієнти регресії
Змістовна складність праці	0,30*
Рівень нагляду	-0,11*
Рутинність праці	-0,04*

Вплив віку та освіти

Аналізуючи зв'язок між професійною самостійністю та інтелектуальною гнучкістю, слід перевірити, чи не відбивають кореляції між даними концептами очевидного зв'язку між досяг-

нутим людиною рівнем освіти та тим, якою працею вона займається. Дані підтверджують, що рівень освіти людини високо і значуще корелює як із загальним показником професійної самостійності людини, так і з трьома її вимірами. Отже, потрібно перевірити, чи отримана кореляція між професійною самостійністю та інтелектуальною гнучкістю не є просто результатом опосередкованого впливу здобутої освіти на особистісні характеристики людини. Також з подібних міркувань потрібно перевірити роль віку людини в поясненні досліджуваного зв'язку.

Проведений М. Коном та К. Скулером лонгitudний аналіз зв'язку між змістовною складністю праці та особистісними характеристиками працюючих американських чоловіків показав, що не менш ніж половина загального впливу освіти на особистісні якості в часі є наслідком впливу освіти на змістовну складність праці, а остання, у свою чергу, впливає на особистісні якості [1]. Беручи до уваги ці висновки, але наразі обмежуючись аналізом результатів дослідження лише одного року, слід удатись до перевірки даних на наявність синхронних впливів.

Статистичний контроль рівня освіти зменшує приблизно на третину величину коефіцієнта кореляції між професійною самостійністю та інтелектуальною гнучкістю, але він залишається так само значимим. Додаткове контролювання впливу віку не призводить до якої-небудь суттєвої зміни коефіцієнта зв'язку (див. табл. 5).

Таблиця 5. Коефіцієнти часткової кореляції між інтелектуальною професійною самостійністю та інтелектуальною гнучкістю

	Професійна самостійність	Інтелектуальна гнучкість
Професійна самостійність	1,000	0,207**
Інтелектуальна гнучкість	0,207**	1,000

Змінні, що контролюються, — вік та рівень освіти респондента

** - коефіцієнт є значущим на рівні 0,01

Часткові коефіцієнти кореляції між професійною самостійністю та інтелектуальною гнучкістю для жінок $r = 0,241$ (значущий на рівні 0,01) проти $r = 0,157$ (значущий на рівні 0,01) для чоловіків.

Таким чином, можна зробити висновок про наявність прямого зв'язку між професійною самостійністю та інтелектуальною гнучкістю зайнятого та самозайнятого міського населення України.

Аналіз регресійної моделі, побудованої за допомогою програмного пакета SPSS, показує, що значущими предикторами інтелектуальної гнучкості є професійна самостійність та вік людини, причому професійна самостійність виступає як найсильніший фактор інтелектуальної гнучкості порівняно із рівнем та роками освіти, статтю та віком (див. табл. 6).

Таблиця 6. Регресійна модель впливу професійної самостійності на інтелектуальну гнучкість

	Нестандартизовані коефіцієнти	Стандартизовані коефіцієнти	Рівень значущості
	B	Beta	
(Константа)	-0,293		0,484
Професійна самостійність	0,420	0,248	0,000
Рівень освіти	-5,008E-02	-0,080	0,727
Освіта в роках	7,177E-02	0,179	0,302
Стать	5,963E-03	0,003	0,934
Вік	-1,286E-02	-0,134	0,000
R^2	15%		
Adjusted R^2	14%		
N	686		

Безробітні

Особливістю українських досліджень 1992-1993 та 1996 років є те, що вони проводились за умов радикальних соціальних змін, під якими слід розуміти трансформацію політичної та економічної систем країни в істотно відмінні форми. Одним із наслідків соціальної трансформації в Україні на той час було значне розширення категорії безробітних, що обґрунтовувало потребу дослідження не лише зайнятих, а й безробітних також. В опитуванні 1996 року безробітних запитували про те, яких заходів вони вживають для пошуків роботи.

Варто проаналізувати зв'язок між діяльністю з пошуків роботи та інтелектуальною гнучкістю. Для цього, використовуючи підхід польських психологів [3] та виходячи з поширеності заходів, про яку свідчили дані, відповіді респондентів слід перекодувати за такою шкалою:

1 - Звернення тільки до друзів і членів сім'ї за інформацією про вакансії та пошуки різних підзаробітків.

2 - Відвідування бюро з працевлаштування.
3 - Відповіді на оголошення й відвідування різних компаній та установ.

4 - Оприлюднення оголошень.

5 - Пошуки роботи в іншому місті, за кордоном⁵.

6 - Надсилання резюме до компаній, спроба започаткувати власний бізнес.

У випадку, коли людина вдавалась до кількох із зазначених заходів, бали за кожен з них сумуватимуться.

Перевірка зв'язку між отриманою таким чином оцінкою складності діяльності з пошуків роботи та інтелектуальною гнучкістю з використанням коефіцієнта кореляції Пірсона не дала значущих результатів. Тест Колмогорова - Смірнова на нормальність розподілу показав, що розподіл даної ознаки значуще відрізняється від нормального. Ранговий коефіцієнт кореляції Кендала показав наявність значущого зв'язку між складністю діяльності пошуків роботи та інтелектуальною гнучкістю: $\tau b = 0,150$ (значущий на рівні 0,05), $N = 149$.

Таким чином, можна констатувати зв'язок між складністю діяльності з пошуків роботи та інтелектуальною гнучкістю безробітних, проте не можна нічого сказати про характер впливів та причинність зв'язку.

Резюме

Аналіз зв'язку між професійною самостійністю та інтелектуальною гнучкістю у цій статті був обмежений даними дослідження 1996 року. Тому отримані в роботі висновки є попередніми та мають загальний характер. Виходячи з результатів здійсненого аналізу, можна констатувати наявність прямого позитивного зв'язку між професійною самостійністю та інтелектуальною гнучкістю зайнятого та самозайнятого міського населення України. Також віднайдено позитивний зв'язок між складністю пошуків роботи та інтелектуальною гнучкістю безробітних.

Визначення взаємності впливів у встановлених зв'язках потребує подальших досліджень та використання лонгітюдних даних.

⁵ Автор статті виходив з розуміння того, що людина, яка шукає роботу в іншому місті та за кордоном, уже випробувала придатні засоби в рідному місті та своїй країні.

1. *Melvin L. Kohn and Carmi Schooler (in collaboration with Joanne Miller, Karen A. Miller, Carrie Schoenbach, and Ronald Schoenberg). Work and Personality: An Inquiry into Impact of Social Stratification.*- Norwood, N.J.: Ablex, 1983.
2. *Melvin L. Kohn and Kazimierz M. Slomchynski. Social Structure and Self-Direction: A Comparative Analysis of the United States and Poland.*- Oxford; Blackwell, 1990.
3. *Мелвін Кон, Валерій Хмелько та ін. Складність діяльності та особистість за умов докорінних соціальних змін: порівняльний аналіз Польщі та України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.*- 2001.- № 1.- С. 128-153.

T. Petrenko

THE RELATIONSHIPS OF INTELLECTUAL FLEXIBILITY WITH OCCUPATIONAL SELF-DIRECTION

In this paper the analysis of the relationships between man's occupational self-direction and his intellectual flexibility is done using the data of the Social Structure and Personality under Conditions of Radical Social Change Survey, 1996 conducted by Kyiv International Institute of Sociology. This survey is the second one, devoted to the analysis of the influence of social structure on personality that was conducted in Ukraine using methodological approach worked out by Melvin Kohn and his colleagues in the 1960-s. The aim of this work is to confirm or disprove the findings about the relationships between occupational self-direction and intellectual flexibility made in 1993.